

УДК 330.34.01:338.43 (477)

Плотнікова М.Ф.*кандидат економічних наук,**доцент кафедри менеджменту інвестиційної діяльності**Житомирського національного агроекологічного університету*

ЕВОЛЮЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИЙ ХАРАКТЕР РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Стаття призначена визначенню основних організаційно-економічних засад формування еволюційно-інноваційного характеру сільського розвитку в Україні. Автором ідентифіковано причини відставання розвитку сільських поселень. Стаття описує виявлені напрями оптимізації регіональної підтримки сільськогосподарської кооперації й інтеграції у суспільно-економічну систему.

Ключові слова: органічне виробництво, ринок, розвиток, сільський розвиток, енергозберігаючі технології.

Плотникова М.Ф. ЭВОЛЮЦИОННО-ИННОВАЦИОННЫЙ ХАРАКТЕР РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Статья посвящена определению основных организационно-экономических основ формирования эволюционно-инновационного характера сельского развития в Украине. Автором идентифицированы причины отставания развития сельских поселений. Статья описывает выявленные направления оптимизации региональной поддержки сельскохозяйственной кооперации и интеграции в общественно-экономическую систему.

Ключевые слова: органическое производство, рынок, развитие, сельское развитие, энергосберегающие технологии.

Plotnikova M.F. EVOLUTIONARILY-INNOVATIVE RURAL DEVELOPMENT

Article defines the basic organizational and economic basis for the formation of evolutionary and innovative of rural development in Ukraine. It also identifies the reasons for the lag development of rural settlements and identifies directions for optimizing the regional support agricultural cooperation and integration in the socio-economic system.

Keywords: organic production, market development, rural development, energy-saving technologies.

Постановка проблеми. Зростаючі потреби у продовольчих, водних, енергетичних та інших ресурсах визначають напрям структурних деформацій як на державному, так і на регіональному рівні. Відносини на сільських територіях, зокрема земельні, енергозабезпечення, безвідходного виробництва, біотехнологій є визначальними для життя суспільства і передумовою геополітичної стабільності в державі.

Виробництво у специфічних природно-кліматичних умовах здійснюється на фоні низького рівня інвестиційної активності на територіях сільських населених пунктів та суміжних секторів економіки, фізичного та морального старіння інфраструктури, втратами матеріальних та людських ресурсів. Посилення соціальної напруженості залишає потенціал сектору нереалізованим. Продовження економічного спаду в аграрному секторі супроводжується процесами зменшення частки банківського кредитування у ВВП, державних капіталовкладень, надходжень від податків, накопичення внутрішнього та зовнішнього боргу, збільшення обсягів неплатежів, рівня тіньової економіки, прихованого безробіття, неможливістю держави виконувати свої соціальні зобов'язання, відсутністю ефективних процедур захисту прав власника, слабкою дисципліною виконання законодавчих актів, що спонукають до виходу з наявної ситуації. Недостатній рівень фінансування формує традиційно складні умови розбудови закладів соціальної інфраструктури та культурно-дозвільного комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній економічній науці питанням вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій, формуванню нових умов

господарювання й відродженню окремих сфер та галузей агропромислового сектору присвячені роботи В.Г. Андрійчука, О.М. Бородіної, В.Л. Валентинова, Т.О. Зінчук, М.В. Зубця, Н.О. Куровської, Н.М.Кущмус, М.М. Лук'янової, А.С. Малиновського, В.М. Микитюка, Н.М. Міщенко, О.М. Могильного, М.К. Орлатого, О.Л. Попової, І.В. Прокопи, О.В. Риківської, В.П. Рябоконя, П.Т. Саблука, О.В. Скидана, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина, В.Д. Ярового, О.М. Яценко та інших. Проблеми інвестиційного розвитку агропромислового сектору в контексті формування стійких тенденцій до зростання економічного добробуту в галузі аналізують у своїх працях І.О. Бланк, П.І. Гайдучський, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, Г.В. Козаченко, О.В. Кристальний, Т.В. Майорова, М.Й. Малік, А.С. Музиченько, В.С. Уланчук, В.Г. Федоренко, А.В. Череп та інші. Враховуючи недостатню теоретичну розробку зазначеної проблеми та відсутність організаційно-економічних умов формування сільських територій на засадах соціально-екологічного їх відродження та синергетичного розвитку, обрано тему дослідження.

Постановка завдання. Мета статті розкрити напрями та перспективи енергозберігаючої виробничої та суспільно-економічної діяльності на сільських територіях з метою оптимізації їх розвитку. Матеріали досліджень сформовані на основі припущення про поступове подолання негативних наслідків перехідної економіки через виявлення необхідності розвитку соціально-економічних систем на новій методологічній основі. Дослідженнями встановлено, що багатofункціональний розвиток сільських територій знижує енергомісткість виробництва, соціально-еко-

номічну напруженість, сприяє зміцненню економіко-політичних позицій України на світовій арені, відродженню національної, історико-культурної традиції, формуванню економічної й продовольчої безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системні зрушення в структурі населення на користь зростання чисельності міських жителів України спричиняє зростання споживання енергетичних і матеріальних ресурсів, супроводжуються динамічними змінами у сферах енерго-, водо- та газопостачання, гігієні, санітарії, освіти та охорони здоров'я та інших. Зростання потреби у прісній воді становить 0,5-2% щорічно й значною мірою пов'язане з ростом добробуту, аналогічні тенденції складаються й щодо інших споживчих ресурсів. Останнє є причинами соціального напруження. Вирішення нагальних проблем скорочення виробництва відходів є пріоритетним напрямом як окремих галузевих дослідників, так і всієї світової спільноти, що відмічено на щорічній сесії Економічної і Соціальної Ради ООН в Женеві. Відтік населення (переважно молоді) у міста супроводжується появою проблем забезпечення житлом, в той же час саме міста є джерелами найбільшої кількості відходів. Великі міста споживають значно більше води, їжі й палива й викидають в атмосферу велику кількість газоподібних, рідких та твердих відходів. Скупчення великої кількості людей на невеликій площі справляє значний тиск на земну кору, викликаючи зміщення її шарів, мікроземлетруси. Втручання людей в природні процеси сприяє зрушенням у режимах ґрунтових та поверхневих вод, структурі ґрунту, зміні мікроклімату.

Динамічний характер сільського розвитку і «розвитку», зокрема як економічної категорії, знайшов своє широке відображення в працях багатьох дослідників. Широкий спектр трактування понять «ріст», «розвиток», «саморозвиток», «еволюція» змушує до постійного пошуку єдиного методологічного підходу його розуміння, що наведено у таблиці 1.

Спільною ознакою такого бачення є динамічний характер категорій, що визначають якісну зміну стану об'єкта, його якісних характеристик та функціонування під впливом внутрішніх та/або зовнішніх чинників з плином часу [1, с. 282; 2, с. 65]. «Розвиток – необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів. Тільки одно-

часна наявність всіх трьох зазначених властивостей виділяє процеси розвитку серед інших змін: оборотність змін характеризує процеси функціонування (циклічне відтворення постійної системи функцій); відсутність закономірності характерно для випадкових процесів катастрофічного типу; при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес втрачає характерної для розвитку єдиної, внутрішньо взаємозалежної лінії. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкта, що виступає як зміна його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів або зв'язків)» [1, с. 283].

Еволюція, як одна з форм розвитку, являє собою процес поступальної, плавної якісної зміни, наприклад, природних процесів засобами мутації, природного відбору (в тому числі адаптації, мінливості й спадковості) та випадкових генетичних відхилень (дрейф генів та їх горизонтальне перенесення) є протилежністю революції – швидкої стрибкоподібної якісної зміни. Основними причинами таких змін часто є внутрішні та / чи зовнішні протиріччя між функцією, метою системи і її структурою, цілями системи та її компонентів; потребами системи й можливістю їх задоволення; змінюваною кількістю та якісним наповненням; самоорганізацією та хаосом; «старим і новим»; стійкістю і чутливістю до зовнішніх змін, посилення яких викликає нестійкість [2, с. 67-68].

Аналогічні протиріччя виникають територіальних утворень виникають як на мікро- (окрема родова садиба, поселення), мезо- (регіон), макро- (країна, над державні системи), так і глобальному рівнях (планетарне й міжпланетарне формування). Здатність до адаптації, гнучкість системи сприяє послідовній зміні її структури й узгодженому функціонуванню її елементів. Посилення позитивних впливів на систему та зниження негативних наслідків протиріч забезпечується просторовою кооперацією зв'язків і компонентів й впорядкування системи, організованої взаємодії частин цілого, їх послідовного гармонізованого удосконалення.

Сільські поселення як самоорганізовані відкриті системи забезпечені енергією, речовиною та інформацією, чий компоненти (фізичні та юридичні особи, представники державної влади та місцевого саморегулювання) узгоджено взаємодіють на засадах кооперації, динамічно розвиваються змінюючи свій склад,

Таблиця 1

Теоретико-методологічні особливості функціонування систем

Ознака	Поняття		
	«ріст» (антонім – скорочення)	«розвиток» (антонім – деградація)	«відродження» (антонім – занепад)
Характер зміни	кількісний (збільшення)	якісний (конструктивний, наприклад стає відкритою)	якісний (повернення до нормативу, оптимуму)
Характер функціонування	висхідний (розширення)	висхідний (прогрес)	висхідний (відновлення, піднесення)
Форма	самоорганізований / фазовий перехід	еволюційний (поступові зміни) / революційний (різкі кардинальні зміни)	диференційоване / монополізоване
Зворотність процесів	відсутня	можлива	відсутня
Циклічний характер	відсутній	періодично	періодично
Структура системи	може змінюватися	змінюється	може змінюватися
Поведінка системи	може змінюватися	змінюється	може змінюватися
Провокуючі фактори й джерела походження	внутрішньо та / чи зовнішньо організований	внутрішні та / чи зовнішні протиріччя системи	внутрішньо та / чи зовнішньо цілеспрямований
Здатність до адаптації	низька	висока	середня / низька
Дія на протиріччя в системі	може усувати	усуває	усуває

Джерело: сформовано автором

структуру й функції, уможливаючи тим самим своє існування. Схильність до зовнішніх впливів визначає непропорційність зміни впливів сигналу на вході та виході. Резонансне, узгоджене з властивостями системи управління функціонуванням сільських територій дозволяє отримати ефект, так званої «снігової кулі» (мультиплікаційний ефект), – так звана система управління за слабкими сигналами.

Біологічне різноманіття як результат еволюції й запорука стійкості екосистеми Землі. Цілісна природа людини поєднана з фундаментальними законами Всесвіту постійно відчуває непрямий вплив зниження біологічного різноманіття. Суперництво і дарвінівський постулат «виживання найбільш пристосованих» вступає в розріз з принципом існування цілісності світу внаслідок виснаження невідновних природних ресурсів. Натомість соціально-екологічна та економічна кооперація як основа творчого освоєння синергетичної цілісності Всесвіту протилежна стратегії володарів та власності. Синергетичний багатofункціональний підхід пріоритетним визнає залежність соціально-економічного й політичного розвитку від механізму збереження та відновлення довкілля, розвитку психіко-культурного розвитку як окремої людини, так і суспільства в цілому на засадах гармонійності, синергійної еволюції співіснування. Яскравим прикладом застосування такого підходу є перманентна культура ведення господарської діяльності як принцип проектування простору навколо людини на основі взаємозв'язків природних екосистем [3]. Світовими активістами такої культури є австрійський та японський фермери Зепп Хольцер та Масанобу Фукуока й австралійський дослідник Білл Моллісон. Перевагами пермакультури є функці-

ональність дизайну компонентів та економічність їх обслуговування внаслідок зменшення трудоемкості. Оптимізація людської діяльності дозволяє досягнути невичерпності агроресурсів та, як наслідок, вирішення питань екології, продовольчої безпеки, безробіття, зниження соціальної напруженості. Створення умов для природного відновлення родючості ґрунтів, багатоманіття біологічних видів та саморегуляції внаслідок врахування наявних в екосистемі зв'язків дозволяє максимізувати енергію системи, що знижує або виключає потребу в додатковому її підживленню, зокрема внесенню добрив. Іншою перевагою органічних фермерів ХХІ ст. є на 50% менше споживання полива та води й вдвічі вищий рівень продуктивності, що сприяє як зменшенню екологічного навантаження, так і вирішенню завдання продовольчого забезпечення в країні й вирішення етичних проблем суспільства. Агротехнічний підхід перманентної культури знайшов свою підтримку й на державному рівні у В'єтнамі [4].

Багато вимірність та багатofункціональність сільського розвитку потребує системного його сприйняття й осмислення на основі хронологічного та геокультурного підходів. Соціально-економічною складовою сільського розвитку є якісна структурна та системно-функціональна зміна об'єкта. Поява нових зв'язків між елементами об'єкта веде до зміни його властивостей. Ознаками розвитку є еволюційна (реформаторська), революційна (радикальна) його складові, а також прогресивний та регресивний напрям появи нового [5, с. 1157]. Розвиток як спрямований поступальний свідомий перехід від одного стану об'єкта до іншого визначається якісною зміною стану та структури об'єкта внаслідок переходу мож-

Таблиця 2

Індекс валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р.

Роки	Види господарств					
	с.-г. підприємства			господарства населення		
	валова продукція	з неї		валова продукція	з неї	
рослинництва		тваринництва	рослинництва		тваринництва	
1990	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
1991	0,825	0,798	0,865	0,970	0,984	0,963
1992	0,692	0,714	0,659	1,044	1,347	0,895
1993	0,685	0,775	0,556	1,100	1,546	0,880
1994	0,541	0,585	0,478	0,992	1,257	0,862
1995	0,499	0,573	0,393	1,010	1,407	0,815
1996	0,399	0,465	0,303	1,040	1,523	0,803
1997	0,391	0,515	0,212	1,023	1,514	0,781
1998	0,326	0,402	0,215	0,991	1,365	0,807
1999	0,297	0,368	0,193	0,938	1,200	0,809
2000	0,291	0,388	0,150	1,113	1,707	0,820
2001	0,349	0,475	0,166	1,158	1,750	0,868
2002	0,341	0,447	0,186	1,203	1,815	0,902
2003	0,254	0,314	0,166	1,188	1,857	0,860
2004	0,361	0,489	0,177	1,285	2,170	0,849
2005	0,365	0,472	0,210	1,278	2,133	0,857
2006	0,396	0,501	0,243	1,259	2,087	0,852
2007	0,374	0,450	0,263	1,168	1,919	0,799
2008	0,509	0,670	0,276	1,197	2,078	0,764
2009	0,483	0,604	0,308	1,216	2,127	0,768
2010	0,472	0,567	0,336	1,206	2,095	0,768
2011	0,608	0,781	0,356	1,347	2,550	0,755
2012	0,568	0,696	0,381	1,318	2,434	0,768
2013	0,685	0,872	0,415	1,402	2,661	0,783

Джерело: сформовано на основі [8, с. 5]

ливості у дійсність, виникнення нового, руху як процесу [6, с. 33], набуття елементами й підсистемами об'єкта нових зв'язків, зовнішніх і внутрішніх змінах у виконанні функцій об'єктом [7, с. 32].

Характерні ознаки сільського розвитку найчастіше розглядаються з позицій територіального та галузевого підходів, що звужує і обмежує його функціональність та є неповною. Внаслідок врахування лише однієї з тенденцій розвитку й оптимізації життя на певній території у табл. 2. Причому вищий рівень внутрішньої мотивації спонукає до зростання інноваційно-інвестиційної активності в домогосподарствах населення більшою мірою, порівняно із суспільним сектором. Зокрема, в господарствах населення в рослинництві значним є приріст обсягів виробництва, який 2004-2013 рр. в 2,0-2,6 рази перевищував рівень 1990 р. Особисті селянські господарства забезпечують понад 70-90% вирощених овочів, фруктів та продукції тваринництва. Саме в них зберігається тваринництво на 80% від рівня 1990 р., тоді як суспільний сектор його скоротив у 1995-1999 рр. втричі.

Сімейний сектор має обмежений доступ до ланцюгів створення доданої вартості. Деякою мірою сімейні господарства інтегровані у створення доданої вартості на найнижчому рівні в якості постачальників сировини. Корпоративний сектор та підприємства харчової індустрії монополізували переваги на всіх етапах ланцюжка створення доданої вартості. З цією метою слід узагальнити інституційні інновації у цій сфері, які напрацьовані в окремих регіонах України.

Високий ступінь внутрішньої мотивації до ефективності та досягнення соціально-економічних ефектів формує передумови до постійного приросту та активізації еволюційно-інноваційної діяльності в сільських територіях як наслідок мультиплікативного підходу в управлінні господарськими процесами. Характерними темпами тенденція и щодо приросту суспільного продукту, див. рис.

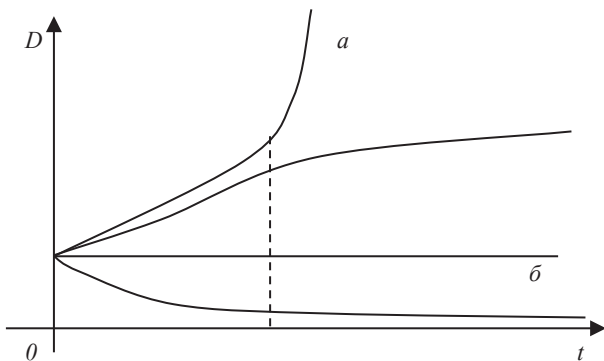

Рис. Моделі еволюційно-інноваційного характеру розвитку сільських територій

а – еволюційно-інноваційний приріст суспільного продукту за ризикованої стратегії розвитку, б – середньорегіональний приріст за поміркованого розвитку, в – нульовий приріст, г – падіння; D – рівень суспільного продукту; D0 – початковий рівень суспільного продукту; t – час спостереження

Математично залежність між приростом суспільного продукту та кількістю впроваджених інновацій: дивись формулу:

$$\frac{dy(t)}{dt} = ky(t) \cdot \frac{y(t)}{V_{\max}}$$

де $y(t)$ – кількість впроваджених інновацій;

$\frac{dy(t)}{dt}$ – швидкість впровадження інновацій на основі управлінських рішень суб'єктів господарських та суспільних відносин;

k – коефіцієнт приросту суспільного продукту внаслідок впровадження інновацій;

V_{\max} – максимальний розмір доступних ресурсів;

t – момент часу.

Дослідження засвідчили, що управління розвитком сільських територій базується на системному підході в управлінні, що передбачає постійну координацію прийнятих керуючих рішень у потрібний час при повному усвідомленні наслідків. Управління інноваціями передбачає усвідомлення сутності та масштабності проблем, їх загальну формалізацію (наприклад, забезпечення продовольчої безпеки регіону, забезпечення населення якісними й доступними продуктами харчування, позитивна динаміка демографічної ситуації, подовження тривалості життя населення, зниження рівня захворювання, зростання частки доходів населення у доданій вартості та валовому регіональному продукті). Наступним елементом системи управління проектами є постановка цілей (з урахуванням критеріїв їх доцільності, зокрема часу, витрат, якості та обсягів інвестицій у інновації).

Висновки з цього дослідження. Геополітичний характер розвитку сільських територій на фоні загострення екологічної та соціальної ситуації на селі як пріоритетний визначає багатофакторний та багатофункціональний інноваційно-еволюційний вектор його орієнтації.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з формуванням господарського та мотиваційного механізму сільського розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – С. 282–283.
2. Авторитаризм, синергетика руйнувань і позитивних змін: Науково-популярне видання / Є.І. Ходаківський, І.Г. Грабар, Ю.С. Цал-Цалко. – Житомир: ПП «Рута», 2007. – 206 с.
3. Smith J. R., Tree Crops: A Permanent Agriculture. – Island Press, 1987.
4. Двигаюсь в направлении коллапса: не впадаю в панику, уходи в органику. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mixednews.ru/archives/9967>.
5. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: БРЭ, 1997. – 1456 с.
6. Україна: и основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / За ред. Л.Г. Руденка. – К.: Академперіодика, 2005. – 320 с.
7. Захарченко В.І. Основні аспекти дослідження промислових територіальних систем // Укр. геогр. Журн. 2002. – № 3. – С. 30–36.
8. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2013 рік. Статистичний бюлетень. Попередні дані. Державна служба статистики України. – К., 2014. – 21 с.